

РОЗВИТОК КУЛЬТУРНО-МОВНИХ І МОРАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Олена ЛУЦАК,
вчитель-методист української мови та літератури,
Київська гімназія східних мов № 1, відмінник освіти України.

Статтю присвячено актуальній проблемі розвитку культурно-мовних і морально-громадянських цінностей здобувачів освіти на уроках української мови на засадах компетентісного, діяльнісного й особистісно орієнтованого підходів. На основі чинних державних документів

(Державного стандарту базової і повної середньої освіти, оновлених навчальних програм, Концепції нової української школи), сучасної методики навчання, досвіду дослідно-експериментальної роботи окреслено роль ціннісного підходу в становленні особистості учня як громадянина-патріота, компетентного мовця.

Ключові слова: учні; українська мова; культурно-мовні цінності; морально-громадянські цінності, мовна компетентність.

DEVELOPMENT OF LANGUAGE AND CULTURAL, MORAL AND CIVIC VALUES IN PUPILS: AXIOLOGICAL ASPECTS OF PERSONALITY FORMATION. **Olena LUTSAK**, *Teacher-Methodologist of the Ukrainian language and literature, excellent education of Ukraine, Gymnasium of Oriental Languages №1 of Kiev.*

The article is dedicated to the actual problem of the development of language and cultural values, moral and civic values of the students at the lessons of Ukrainian language on the basis of competency, activity and personality-oriented approaches. On the basis of valid state documents (the State standard of basic and complete secondary education, updated educational programs), the Concept of a new Ukrainian school, modern teaching methods, experience of experimental work, the author outlines the role of value approach in the formation of the student's personality as a citizen-patriot.

Keywords: pupils; Ukrainian language; language and cultural values, moral and civic values; lingual competence.

Постановка проблеми. Стверджуючи себе як правова європейська держава, відстоюючи свою незалежність, територіальну цілісність, Україна потребує становлення демократичної, гуманістичної, громадянської свідомості суспільства, об'єднання його навколо національної ідеї, орієнтованої не лише на минуле України, а й спрямованої у майбутнє. У зв'язку з цим зростає і роль освіти, гостро постає потреба переорієнтації процесу навчання на розвиток особистості учня, формування його життєвої компетентності. Так, у новому законі про освіту зазначено: «метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих, фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільства, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [2, с. 1].

У процесі набуття життєвої компетентності відбувається становлення особистості здобувача освіти як громадянина-патріота своєї держави. Компетентний випускник – «це патріот України, який знає її історію; носій української культури, який поважає культуру інших народів; компетентний мовець, що вільно спілкується державною мовою, володіє також рідною (у разі відмінностей) й однією чи кількома іноземними мовами» [10, с. 1]. Отже, можемо говорити про розвиток культурно-мовних цінностей. Мова є фундаментом національно-культурної ідентичності особистості. На думку І. Опенка, «особа, що не зросла на рідній мові, загублена для нації, бо ціле життя буде безбачченком, і справи рідної нації будуть їй чужі» [6, с. 26]. Українська мова як навчальний предмет має на меті формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багаті мовної особистості. Розвиток культурно-мовних цінностей особистості розглядається як чинник збереження чистоти української мови як державної, культурної самобутності українського народу, етнічної ментальності, національних цінностей народу [8, с. 168].

Мета статті – з'ясування змісту та особливостей роботи вчителя української мови з розвитку культурно-мовних і морально-громадянських цінностей учнів на засадах компетентнісного та особистісно орієнтованого підходів, теорії мовної комунікації.

Аналіз досліджень і публікацій. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2015–2025 рр., Концепція мовної освіти в Україні, Державний стандарт базової і повної середньої освіти, Концепція нової української школи, Закон України «Про освіту», оновлені навчальні програми з української мови – стратегічні орієнтири для навчання української мови в сучасній школі. Нова методика навчання української мови спирається на теорію лінгводидактики та сучасні наукові розвідки (В. Безпалько, Б. Бім-Бад, В. Болотос, Н. Бордовська, С. Гончаренко, М. Кларін, В. Монахов, М. Олешков, Є. Полат, В. Раєвський, В. Серіков, В. Сітаров, В. Химинець, В. Юдін та ін.). Основоположні ідеї ціннісного підходу до навчання та виховання відображено у працях І. Беха, Л. Божович, Г. Костюка, Д. Леонтєва, С. Рубінштейна, М. Боришевського, О. Вишневського, П. Ігнатенка, В. Сухомлинського. Ключовими підходами НУШ є особистісно орієнтований та компетентісний.

Пріоритет особистості учня в організації освітнього процесу є ключовим принципом особистісно орієнтованого навчання й виховання. Концепція нової української школи визначає: «Нова українська школа буде працювати на засадах особистісно орієнтованої моделі освіти. У рамках цієї моделі школа максимально враховує права дитини, її здібності, потреби та інтереси, на практиці реалізуючи принцип дитиноцентризму» [5, с. 17]. Як було зазначено, ключовим поняттям стає особистісна орієнтація.

Особистісно орієнтоване навчання – організація навчання на засадах всебічного врахування індивідуальних потреб і можливостей учня, глибокої поваги до його особистості, ставлення до нього як до свідомого і відповідального суб'єкта освітньої взаємодії з учителем і ровесниками [3, с. 626]. Сучасні вимоги до формування особистісно орієнтованого підходу визначено в дослідженнях таких відомих психологів, як К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, В. Давидов, В. Моляко, Л. Проколієнко, В. Серіков, В. Столін, В. Татенко, І. Якиманська та ін. [4, с. 33].

Оновлена програма орієнтована на формування комунікативної компетентності. Отже, мають бути враховані набутки лінгвістів із проблем комунікативної орієнтованості всіх типів і одиниць мовної системи, комунікативних стратегій і тактик (Т. Анісімова, Ф. Бацевич, Н. Болотнова, Н. Валгіна, С. Гайда, В. Демет'єв, О. Іссерс, З. Курцева, Т. Матвєєва, О. Мат'яш, В. Мещеряков, В. Погольша та ін.). Проблеми мовної особистості висвітлюються у працях Ф. Бацевича, Ю. Караулова, В. Паращука, О. Семенюка та ін.

Виклад основного матеріалу. Київська гімназія східних мов № 1 – навчальний заклад, у якому з 2012 року здійснюється дослідно-експериментальна робота за темою: «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів». Культурно-мовні цінності – це система створених у певній мовленнєвій культурі усталених логіко-психологічних формулювань, висловлювань, способів організації думок, які дають змогу суб'єкту бути успішним у спілкуванні, діяльності, взаєминах з іншими [8, с. 169]. Морально-громадянські цінності – це поняття, яке відображає значущість для індивіда загальнолюдської, суспільної моральності, громадянськості, усвідомленого вибору морально-гуманістичних, демократичних ідеалів, здатності до особистісної активної відповідальної громадянської позиції і гуманістичної взаємодії [9, с. 161]. Актуальність розвитку морально-громадянських цінностей особистості – громадянина-патріота України – зумовлюється процесом консолідації та розвитку українського суспільства, сучасними викликами, що стоять перед Україною.

Як зазначено в Концепції нової української школи, освітній процес має орієнтуватися на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність) [5, с. 19].

Розвиток морально-громадянських цінностей учнів у КГСМ № 1 становить педагогічну систему, що забезпечує виховання етнонаціональних, особистісних гуманістичних якостей юних громадян-патріотів України на основі особистісно орієнтованої освіти, педагогіки толерантності, діалогу культур. Реалізація завдань розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей на уроках української мови спирається на компетентісний, системний, діяльнісний, особистісно зорієнтований підходи [7, с. 170] до освітнього процесу. Українська мова як навчальний предмет має невичерпні ресурси для розвитку і соціалізації особистості учнів, формування їх національної самосвідомості та світоглядних орієнтирів.

Наскрізна лінія програми з української мови «Громадянська відповідальність» забезпечує розвиток соціальної й громадянської компетентностей, розкриває суть поняття «відповідальний громадянин», визначає вектори його діяльності [10, с. 4].

Соціокультурна змістова лінія програми реалізується через теми обов'язкових і рекомендованих робіт. «Створення висловлень має сприяти утвердженню ієрархії цінностей, формуванню світогляду учнів, становленню їх як громадян України, а також слугувати орієнтиром у спрямуванні навчання на оволодіння ключовими компетентностями» [Там само].

Невід'ємною складовою структури змісту мовної освіти є комунікативна компетентність, яка передбачає оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності, основами культури усного й писемного мовлення, базовими вміннями і навичками використання мови в різних сферах і ситуаціях [1, 2]. Особливу увагу на уроці української мови приділяємо розвитку комунікативної компетентності на засадах культурно-мовних цінностей особистості, формуючи внутрішню потребу бути комунікативно компетентною особистістю, адже це є передумовою успішної самореалізації в майбутньому. Комунікативність навчального процесу означає його подібність до реального процесу спілкування за такими основними ознаками: цілеспрямований та мотивований характер мовленнєвої діяльності; наявність взаємостосунків між учасниками акту спілкування, що утворює ситуацію спілкування, яка і забезпечує мовленнєве партнерство; використання тих предметів обговорювання, які дійсно важливі для учнів конкретного віку та рівня розвитку; застосування мовно-виражальних засобів залежно від мети і обставин спілкування [11, с. 7]. Комунікативний підхід зокрема реалізується в ситуативних завданнях, які ґрунтуються на залежності висловлювання від мовленнєвої ситуації. Для успішного формування мовної та мовленнєвої компетентності неабияку роль на уроці української мови відіграє добір дидактичного матеріалу, що є засобом формування ціннісних орієнтирів. Однією з найважливіших завдань уроку мови є формування особистості дитини як громадянина-патріота. З цією метою широко застосовуємо можливості навчального матеріалу. Наводимо приклади використання завдань, які поєднують знанневий, діяльнісний та ціннісний компоненти, виховують почуття патріотизму, національної гідності, толерантності (соціальна, громадянська компетентність).

5 клас. Тема: Звертання. Україно! Ти для мене – диво! І нехай пливе за роком рік, / Буду, мамо горда і вродлива, з тебе дивуватися повік. **В. Симоненко.** Прочитайте епіграф до уроку. Як поет називав Україну? Чому? Які почуття висловлює? Як ви розумієте слово *патріот*? Назвіть поширене та непоширене звертання.

7 клас. Тема: Дісприкметниковий зворот. І ось він – Київ! Возсіяв хрестами. / Пригаслий зір красою полонив. / Тут сам Господь безсмертними перстами / Оці священні гори осинив. **Л. Костенко.** Києве мій, не можу тебе не любити! / Ти – прапор народний, барвинок сповитий. Прочитайте епіграфи до уроку. На вашу думку, що відчула лірична героїня поезії Ліни Костенко, побачивши Київ? Які слова архаїзми вона використовує? (*Град, возсіяв, персти*). Якого звучання вони надають поезії? Назвіть дісприкметник. Визначте вид дісприкметника.

– З чим порівнює рідне місто Ганна Федорович, випускниця нашої гімназії? Чому перед дісприкметником стоїть кома? На це запитання ми зможемо відповісти, опанувавши тему «Дісприкметниковий зворот».

6 клас. Тем: Ступені порівняння прикметників. Поясніть вислови. Визначте прикметники, з'ясуйте ступені порівняння кожного та способи їх творення. Немає крашій землі, ніж та, де ти народився. / Руки мамині для мене – найсвятіші в світі. **С. Жупанин.** З усіх скарбів найціннішим є життя. / Захищати свою Батьківщину – найвища почесть. / Хліб сильніший за все. Він дорожчий за золото. **О. Сизоненко.** Пригадайте назви цих географічних об'єктів (*Зображення на слайдах: Говерла (висота – 2061 м), Дніпро (2285 км, в Україні – 981 км), Світязь (глибина – 58,4 м).*) Складіть речення за ілюстраціями, використовуючи словосполучення. Поясніть звукові зміни у прикметниках: найвища гора, найбільша річка, найглибше озеро. Використавши Інтернет-джерела, підготуйте повідомлення про природні дива України, які обов'язково треба відвідати.

6 клас. Тема: Лексикологія. Групи слів за походженням. Уявіть ситуацію: під час екскурсії до історичного музею ви багато дізналися про козаччину. На уроці мови ваш однокласник (однокласниця) стверджував (-ла), що слова *жупан, цукор, люлька, козак, чумак* – власне українські. Доведіть, що деякі запозичення «ховануться» за суто українськими словами. Чому так відбувається? Як це пов'язано з історією України? Використайте таку пам'ятку про запозичення зі східних мов: *валіза, жупан, кавун, пава – арабська; цукор, шаль – індійська; люлька, кишеня, кум, шаровари, борці, груша – перська; байрак, козак, кобза, курінь, чумак, чабан, ватага – з тюркських мов.* Доповніть цю інформацію, скориставшись мовознавчими сайтами та довідниковою літературою. Укладіть власний словничок цікавих запозичень зі східних або європейських мов.

6 клас. Тема: Словотвір. Зміни приголосних за творення слів. Життєва ситуація. До Дня захисника України в гімназію запросили бійців АТО, які зараз захищають нашу Батьківщину. Розкажіть про враження від цієї зустрічі, використовуючи слова *солдат, брат, захисник, вояк, волонтер* та утворені від них за допомогою суфіксів -ств(-о), -зтв(-о), -цтв(-о), -ськ-, -зьк-, -цьк- (якщо це можливо) Як ви розумієте слово *волонтер*? Чи доводилося вам чути про таких людей? Чим вони допомагають нашій армії?

7 клас. Тема: Прислівник. Уявіть, що вам треба розказати про козацькі традиції своєму молодшому брату (сестрі). Складіть невеличке оповідання (казку), використовуючи прислівники та прислівникові сполучення: *з діда-прадіда, по-козацьки, по-нашому, по-молодецьки, пліч-о-пліч, верхи, стрімголов, нарівні, зненацька, без утину, будь-що-будь, під силу* та ін.

8 клас. Тема: Способи вираження присудка. Тире між підметом і присудком. Складіть статтю до Вікіпедії на тему: «Київська гімназія східних мов № 1: історія та сучасність». Використайте словосполучення, поясніть написання власних назв. *Унікальний навчальний заклад, директор Антонюк Павло Павлович, вивчення східних мов, вулиця Львівська, 25, Китайська Народна Республіка, Японія, Арабська Республіка Саудет, Туреччина, Корейська Народна Республіка, Міжнародний конкурс «Китайський міст», Інститут Конфуція.* Назвіть види присудків. Поясніть вживання тире.

8 клас. Тема: Складання та розігрування діалогу-розпитування або домовляння (телефонної розмови) з використанням неповних речень та односкладних речень. Працюйте в парах. Уявіть, що ви киянин (киянка) та гість Києва. З'ясуйте, як дістатися від залізничного вокзалу (автовокзалу) до Майдану Незалежності (Алеї Героїв Небесної Сотні, Європейської площі, Софійської площі). Використовуйте неповні та односкладні речення. Про історію якої вулиці (площі) ви хотіли б розказати? Чому? Пам'ятайте, звертаючись до малознайомої людини, варто уникати прямих звертань. Можна почати так: Скажіть, будь ласка, як...; Дозвольте звернутися; Можна вас запитати...?; Вибачте, як пройти (дістатися) до...?

9 клас. Тема: Усний твір-роздум на суспільну тему. Життєва ситуація. Згідно з наказом Президента України Петра Порошенка 21 листопада оголошено Днем Гідності та Свободи. Як ви розумієте ці поняття? Уявіть, що ви маєте змогу поділитися своїми думками з якоюсь видатною людиною сучасності або минулого. З ким би ви хотіли поспілкуватися?

Прочитайте уривок з поезії М. Шевченка: *Ми всі в душі потроху від Шевченка. / Нехай дрібні, нехай собі маленькі, / Але за ним – той тягнемся увись. / Дивись, хребти розправились, мов струни, / Дивись, коліна зояться, дивись!* Які якості, на вашу думку, нам, українцям, треба виховувати у собі, щоб не почуватися маленькими? Побудуйте усний роздум,

використовуючи слова і словосполучення *честь, гідність, прагнення до свободи, європейський вибір*.

Висновки. Основою розвитку культурно-мовних цінностей учнів є мовна освіта, мовне виховання. Українська мова є пріоритетною в розвитку мовної особистості. Успішна реалізація завдань розвитку культурно-мовних цінностей особистості спирається на компетентісний, діяльнісний, особистісно орієнтований підходи. Особистісно орієнтоване навчання на уроках української мови дає змогу розвивати індивідуальні пізнавальні та творчі здібності кожної дитини, максимально виявити і використати її суб'єктивний досвід, допомогти пізнати себе, самовизначитися і самореалізуватися як компетентна національно свідома, духовно багата мовна особистість. Нова методика навчання української мови уможлиблює поєднання знаннєвого, діяльнісного та аксіологічного компонентів, розвиток культурно-мовних і морально-громадянських цінностей. Передумовами успішної організації навчання мови є комунікативна спрямованість, мотивованість, ціннісна орієнтація, проблемність, змістовність, ситуативність.

Література

1. *Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти*. URL: <http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/derj-stand.html>
2. *Закон України «Про освіту»*. URL: <http://osvita.ua/legislation/law/2231/>
3. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України / [голов. ред. В. Г. Кремень]*. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. *Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / авт.-уклад. Н. П. Наволокова*. 2-ге вид. Харків: Вид група «Основа», 2012. 176 с.
5. *Концепції нової української школи*. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepcziva.html>
6. Опенко І. *Наука про рідномовні обов'язки*. Львів: Фенікс, 1995.
7. Пасинок В. Г. *Основи культури мовлення* : навч. посіб. Київ: Вид-во «Центр учбової літератури», 2012. 183 с.
8. Савченко М. П. Науково-теоретичні підходи до розвитку культурно-мовних цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 160–171.
9. Савченко М. П. Науково-теоретичні підходи до розвитку морально-громадянських цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії. *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. С. 155–162.
10. *Українська мова. 5–9 клас. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів*. URL: <https://www.mon.gov.ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
11. Шевцова Л. С. Ситуативні завдання з розвитку зв'язного мовлення у 6 класі. *Українська мова і література в школі*. 2001. № 1. С. 7–9.